

Etik og fødevarer – en flertrinsmodel

Arler, Finn

Published in:
Fødevareetik

Publication date:
2016

Document Version
Version blev oprettet som del af udgivelsesprocessen; udgivers layout; normalt ikke offentligt tilgængeligt

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Arler, F. (2016). Etik og fødevarer – en flertrinsmodel. I C. Coff (red.), *Fødevareetik* (1 udg., s. 293-315). Munksgaard Forlag.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Etik og fødevarer – en flertrins-model

Af Finn Arler

EMNEORD: etik, konsekvenser, særlige hensyn, dyder, dømmekraft, samtaler, procedurer

Introduktion

Etik handler om at finde måder at handle på, som kan begrundes med alment acceptable grunde, dvs. grunde, som man mener, at andre bør kunne acceptere, og som man selv vil acceptere, at andre bruger i tilsvarende situationer. Fødevareetiske overvejelser optræder både i forbindelse med forbrugsvalg, ved spørgsmål om brug af teknologier, og når regler for fødevareproduktion skal vedtages.

Sådanne spørgsmål er komplekse. Formålet med dette kapitel er at præsentere en femtrinsmodel, der kan hjælpe med at holde styr på de mange aspekter, som indgår i fødevareetiske valg. De fem trin fokuserer på hvert sit særlige element. Trin 1 angår opgørelse af konsekvenser, trin 2 omhandler særlige hensyn til enkeltindivider, trin 3 fokuserer på dyder og dømmekraft, trin 4 har samtale som tema, mens trin 5 angår procedurer.

Forskellige etiske traditioner har hver især haft fokus på et enkelt af de fem trin, og modellen kan for så vidt betegnes som pluralistisk. Omvendt adskiller flertrinsmodellen sig fra mere ensidigt fokuserede etiske teorier, og den udgør for så vidt en særegen kompleks teori. Om man vil betegne den som pluralistisk eller kompleks, er ikke vigtigt.

Arenaer og aktører

Vi træffer fødevareetiske beslutninger hver dag, især som *forbrugere* af fødevarer. Tag som eksempel svinekød, som har en central plads i den danske fødevareproduktion

(og som jeg skal vende tilbage til flere gange senere i dette kapitel). I supermarkedets køledisk er der flere valgmuligheder. I discountversionen er hovedkravet en lav pris, mens smag, sundhed, dyrevelfærd og miljøpåvirkning er sekundært. De fleste supermarkeder har også et lidt dyrere mærke, hvor der stilles større krav til producenterne.

Kød fra økologiske producenter med strengere krav til foder og dyrevelfærd, men typisk også med større arealforbrug, ligger i en højere prisklasse. Vildsvinekød fås typisk kun i specialbutikker. Endelig kan man vælge helt at droppe animalske fødevarer og nøjes med planter og svampe.

Ikke kun forbrugerne, men også *producenter* af fødevarer må foretage etiske valg. Hensynet til sig selv og sine nærmeste må afstemmes med hensyn til både forbrugere, husdyr, vilde planter og dyr. Hvor langt vil man gå for at kunne producere billige varer? Giver man høj kvalitet førsteprioritet, eller er man parat til at slække på kvaliteten, hvis afkastet bliver større?

Også *forhandlere* må overveje, hvilke produkter de med selvrespekten i behold vil have på hylderne. Nogle ser sig blot som forbrugernes forlængede arm, mens andre påtager sig et større ansvar og stiller minimumskrav til produkterne. I bedste fald går kvalitetskrav og indtjening hånd i hånd, men det er langt fra reglen.

De valg, der træffes, er påvirket af *politiske* valg på en række niveauer. På *globalt* plan vedtages regler for samhandel af stor betydning for handel og produktion af fødevarer. Der tages også initiativer på de områder, som i FN-systemet betegnes som 'menneskehedens fælles udfordringer', bl.a. den forøgede drivhuseffekt og det foruroligende tab af biodiversitet, som fødevareproduktionen også i høj grad medvirker til. På *EU-niveau* træffes beslutninger om bl.a. støtte- og kvoteordninger på fødevareområdet, om beskyttelse af vandområder, naturtyper og arter, om dyrevelfærd, om kemikalieanvendelse, om miljøvurdering osv.

På *nationalt* plan findes en stribe love med relation til produktion og forbrug, køb og salg af fødevarer (se boks). Lovene er yderligere præciseret i bekendtgørelser og cirkulærer. Der er også vedtaget en række planer, der eksempelvis sigter på at begrænse mængden af næringsstoffer i vandmiljøet eller på at begrænse udslip af drivhusgasser til atmosfæren. Der er desuden forskellige former for tilskud og afgifter og krav om registrering af en række forhold. Endelig vedtages på *lokalt* niveau planer for brug af arealer inden for den enkelte kommunes område.

Love med relation til produktion, salg og forbrug af fødevarer

Mange etiske hensyn, som er relevante i forhold til produktion, salg og forbrug af fødevarer, indgår allerede i det store antal love og regler på området. Blandt de vigtigste på nationalt niveau kan nævnes: Landbrugsloven, fiskeriloven, jagtloven, lov om biavl, miljøbeskyttelsesloven, planloven, naturbeskyttelsesloven, dyrebekyttelsesloven, økologiloven, vandløbsloven, vandforsyningsloven, miljømålsloven, miljøvurderingsloven, kemikalieloven, gødningsloven, lov om dyrkning m.v. af genetisk modificerede afgrøder, lov om dyrehold, lov om foderstoffer, lov om husdyrbrug, lov om kloning og genmodificering af dyr, fødevarereloven, købeloven, markedsføringsloven, e-handelsloven, lov om forbrugerklager og lov om beskyttelse af forbrugernes interesser.

Love og regler vedtages af et flertal i Folketinget med hjælp fra forvaltningen og efter høring blandt interesseorganisationer. Lovene repræsenterer således det øjeblikkelige flertals afvejning af de hensyn, der skønnes relevante. De ændres løbende, når nye typer af hensyn inddrages, eller når et nyt flertal vægter hensynene anderledes.

Fødevareretiske beslutninger træffes kort sagt på mange niveauer – fra det individuelle over det nationale til det globale – og med relation til en bred vifte af emner – fra husdyrvelfærd over kemikalieanvendelse til regler for samhandel. Derfor må man også løbende rejse spørgsmålet, hvornår det er forbrugeren, forhandleren, producenten og politikerne, der har det primære ansvar.

Berørte parter i flere dimensioner

En anden grund til kompleksiteten er, at der typisk er mange forskellige individer og grupper, som det kan være rimeligt at tage hensyn til. De, der kan have krav på hensyntagen, er tilmed spredt i flere dimensioner: *geografisk, tidsligt og artsmæssigt*.

Mange beslutninger berører ikke blot de nærmeste, men påvirker individer meget *langt fra os selv*. Det gælder ikke kun direkte berørte som producenter af kaffe i fjerne lande. Mange berøres mere indirekte. Tænk blot på følgerne af den globale drivhuseffekt, som fødevarereproduktionen bidrager til, på dyrkning af foderstoffer til danske svin på arealer i Sydamerika eller Asien, eller tænk på landbrug i fattige områder, der udkonkurreres på grund af internationale samhandelsregler.

Mange konsekvenser vil især ramme *generationerne efter os*. Reduktion af den biologiske diversitet vil påvirke fremtidige generationers muligheder for at anvende og opleve andre organismer. Udviklingen af nye former for teknologi kan i fremtiden

skabe nye positive muligheder, men de kan også have irreversible utilsigtede konsekvenser for vores efterkommere.

Endelig berører beslutninger om fødevarer *andre arter*. Mennesker er biologiske væsner, der lever af at fortære andre organismer. Men vi er samtidig refleksive væsner, der må overveje, hvilke organismer vi kan tillade os at fortære, og hvordan vi bør behandle de dyr og planter, vi vælger at gøre til fødeemner. Også vildtlevende organismer påvirkes af vores valg i forhold til fødevareproduktion.

Trin 1. Optegnelse af konsekvenser

Når man skal træffe beslutninger, vil man først søge information om konsekvenserne af forskellige valg. Det er derfor første trin i vores flertrinsmodel. Hvad sker der, hvis jeg vælger økologisk svinekød frem for discount-modellen? Hvad sker der, hvis jeg vælger Fair trade-kaffe frem for den billige på tilbud? Konsekvenser er vigtige, uanset hvilken etisk teori man hælder til.

Det hævdes ganske vist indimellem, at såkaldte sindelagsetikere – i modsætning til konsekvensetikere – er ligeglade med konsekvenser og alene optaget af, om etiske principper overholdes. Det gælder dog kun, hvis man ser isoleret på den enkelte situation. Principperne er jo oprindeligt sat i verden for at undgå uheldige konsekvenser.

For at undgå principrytteri må man så enten indlægge undtagelsesbestemmelser i principperne eller blot erkende, at fornuftige principper kan komme i indbyrdes modstrid, så man må afveje princippernes relative betydning i konkrete situationer. I sådanne afvejninger spiller vurdering af konsekvenser naturligvis en vigtig rolle.

Kvantitative vurderinger

Konsekvenser er vigtige at optegne, men ofte svære at sammenligne. I hvert fald siden 1700-tallet har man forsøgt at finde en fællesnævner, så man direkte kan sammenligne. Et af svarene var at vurdere påvirkning af menneskers *lykke* eller *velfærd*. Den engelske filosof John Locke skrev i 1706, at: „Handlinger er alene gode eller dårlige med hensyn til nydelse eller smerte. Det som vi kalder godt, er det der skaber eller øger nydelsen eller mindsker smerten“ (Locke 1972). Landsmanden Francis Hutcheson omdannede senere, i 1725, pointen til en regel: „Den handling er bedst, som skaber den største lykke for det største antal“ (Hutcheson 2004).

Endnu en britisk filosof, Jeremy Bentham, skabte heraf, i 1789, et *nytte-* eller *lykkeprincip*, ifølge hvilket beslutninger bedømmes efter, om de skaber mest nytte eller lykke for det størst mulige antal (Bentham 1996). Bentham præciserede, hvordan

vurderinger med den fælles målestok skal foretages: „Beslutningens værdi er en funktion af *antallet* af behagelige subjektive tilstande, den kan forventes at medføre hos samfundets individer, ganget med deres *intensitet*, *længde* og *sikkerhed* og justeret for deres relative *jernhed* i tid“ (Bentham 1996).

Lykkeprincippets problem er vanskeligheden ved at måle lykketilstande, især når der er tale om vidtrækkende beslutninger, hvor nære og fjerne konsekvenser skal afvejes. Spørgsmålet har derfor været, om der kan foretages mere præcise opgørelser.

Vurderinger af lykke kræver sammenligning af oplevelser på tværs af individer. Men hvad hvis folk reagerer forskelligartet – og nogle måske er mindre interesserede i behag end i andre kvaliteter? Burde man så ikke overlade bedømmelsen til folk selv i stedet for at vurdere, om handlinger gennemsnitligt skaber mere lykke? Er det afgørende ikke, om folk får opfyldt deres subjektive *præferencer*? I så fald bliver målet størst mulig individuel præferenceopfyldelse snarere end størst mulig gennemsnitlig lykke.

Uden lykke som målestok må nytteprincippet omformuleres. Det må i stedet baseres på den præmis, som den engelske økonom W.S. Jevons formulerede, at alt, hvad „et individ begærer og arbejder for, må antages at være nyttigt for ham“ (Jevons 1888). Gør det det lettere at måle konsekvensers godhed? Ja, svarer Jevons, for på markedet kan vi præcist registrere, hvad folk ønsker sig. Intensiteten af folks ønsker afsløres i den pris, de er villige til at betale for at få dem opfyldt. Får de flere penge, kan de få flere og mere intense ønsker opfyldt. Målestokken for handlingers nytte er derfor deres *økonomisk værdi*. Jo større samfundets samlede økonomiske pulje er, desto flere ønsker kan individerne få opfyldt, hvilket forventes at gøre dem lykkeligere.

En anden måde at kvantificere konsekvenser på anvendes inden for sundhedsvæsenet. Her måles konsekvenser i såkaldte 'quality adjusted life years' eller QALY. Udgangspunktet er et livsforløb uden sygdomme og skavanker, og disses betydning for livskvaliteten bedømmes i forhold til dette basisforløb. Man spørger først et bredt udsnit af befolkningen, hvor stort et tab af livskvalitet, hver enkelt sygdom ville medføre. Når man derefter skal prioritere, bruges gennemsnittet af folks vurderinger til at beregne gevinsten ved en behandling.

Der er tre led i vurderingen. Først beregnes, hvor stor forøgelsen af livskvalitet er. Er der tale om, at en behandling fjerner et 50 % tab i livskvalitet, og gevinsten fortsætter over 40 år, så har vi en 20 QALY-forbedring. Dernæst opgøres, hvor mange år forbedringen varer. Rammer sygdommen yngre patienter, tæller det mere, end hvis den rammer ældre med færre år tilbage. For det tredje beregnes, hvad prisen på en forbedring er. Er en behandling meget dyr, kan der måske opnås flere QALY'er ved billige behandlinger, selv om forbedringerne virker i færre år.

QALY-metodikken er som nævnt udviklet på sundhedsområdet, men den kunne i princippet tilpasses fødevarerområdet, hvor sundhedsaspektet jo er centralt. Man kunne eksempelvis måle i QALY'er, hvilke sundhedsmæssige konsekvenser henholdsvis en økologisk og en traditionel fødevarerproduktion kan forventes at have.

Positive og negative livskvalitetsaspekter uden relation til sundhed i snæver forstand vil også kunne kvantificeres på denne måde. Man kunne eksempelvis bede folk angive på en skala fra 0 til 100, hvad tab af biodiversitet ville betyde for deres livskvalitet. Så kunne man efterfølgende måle, om en udvidelse af landbrugsarealet vil have flere positive end negative følger for livskvaliteten i samfundet.

Kvantitative afvejningers fordel er, at alt optælles i samme enhed, hvad enten det er lykke, økonomisk værdi eller kvalitetsår. Prisen er til gengæld, at alt må tilpasses skabelonen. Bedømmelsen af goder reduceres til optællinger af enkeltindviders oplevelser eller betalingsvillighed. Ved den økonomiske vurdering tvinges man desuden til at prissætte goder, som normalt ikke prissættes. Det gælder fx tab af menneskers liv og førlighed, af biologiske arter og af fredede landskaber.

De nævnte kvantificeringer tager alle udgangspunkt i menneskers oplevelser og betalingsvilje. Men hvad med andre organismer? Organismer uden købekraft optræder kun i økonomiske afvejninger, hvis mennesker er villige til at betale for dem – eller for den varme følelse det giver at sikre en arts fortsatte eksistens. I en lykke- eller kvalitetsårsopgørelse kunne andre organismer i princippet være med, men de optræder aldrig i kombination med mennesker. I stedet dukker de op som særlige hensyn. Det vender jeg tilbage til i modellens trin 2.

Kvalitative vurderinger

Ved kvalitative vurderinger tvinges vi til at vurdere, hvilke goder og værdier vi sætter højest, og hvilke mål vi vil forfølge, uden at have fælles målestokke at vurdere ud fra. På fødevarerområdet skal vi eksempelvis vurdere, hvor stor vægt vi tillægger tilstedeværelsen af naturområder uden stærk menneskelig påvirkning eller af vandmiljøer uden gifte og med overskud af næringsstoffer. Vi skal samtidig vurdere, hvor meget plads vi skal efterlade til vilde dyr, og hvor stor udfoldelsesplads slagtedyrene skal have.

Disse valg vil alle have betydning for prisen på fødevarer. Man kan omvendt ikke derfra slutte, at den ekstrapris, vi kommer til at betale for at bevare sådanne goder, er den pris, vi generelt vil betale for goderne – en pris, der i så fald kunne anvendes i andre sammenhænge. Vi prissætter ikke, selv om vores valg indirekte påvirker priserne. Kvantitative opgørelser kan også indgå i kvalitative vurderinger. Der er så ikke

længere tale om fælles målestokke som lykke, økonomisk værdi eller QALY'er, men om eksempelvis vægt-, areal- eller energienheder. Disse kvantiteter er ikke direkte sammenlignelige. Man må i hver situation overveje, om fx et bestemt tab af biodiversitet, en bestemt forøgelse af drivhuseffekten, en øget eutrofiering eller en bestemt indskrænkelse af landbrugsarealet er vigtigst. Økonomi og sundhed kan naturligvis også indgå, men nu på linje med andre elementer, der skal vejes op imod hinanden.

En anden vigtig forskel er, at kvalitative sammenligninger ikke foretages gennem metodiske aggregeringer af individers subjektive lykkefølelse, betalingsvilje eller oplevelse af livskvalitet. Sådanne opgørelser kan også inddrages i en kvalitativ vurdering, men kun som delelementer. Man er ikke bundet til en bestemt metode ved vurderingen af de enkelte konsekvensers relative betydning.

Ved kvalitetsvurderinger i forbindelse med samfundsmæssige beslutninger må vi alle være smagsdommere. Det udelukker ikke, at man lytter til kenderes vurderinger. Det kan eksempelvis være historikere, arkæologer, biologer og landskabsæstetikere, når kvaliteter i vores landskaber skal identificeres og afvejes. Vi kan fint anerkende, lytte til og støtte os op ad eksperterts indsigt og kenderes vurderinger uden at opgive retten til selv at bestemme.

Trin 2. Særlige hensyn til enkeltindivider

Når man forsøger at skabe overblik over konsekvenserne af overvejede handlinger, overses enkeltindivider let. Konsekvensetikere anbefaler at koncentrere sig om det samlede billede uden at lade sig distrahere af detaljer, herunder enkeltindivider eller minoriteter. Det giver god mening, fx hvis en reform af fødevarerlovgevingen skal rette op på problemer, som berører mange. Her bør man ikke lade sig rive med af historier om få, der af særlige grunde stilles dårligere.

Omvendt bør man heller aldrig ignorere handlingers betydning for enkeltindivider. Det andet trin i den etiske model handler om sådanne hensyn. Selv om det typisk er i individorienteret etik, dette aspekt understreges, kan også konsekvensetikere argumentere for individuelle hensyn. Ignorering af individers skæbne kan fx skabe en frygt for selv at blive ramt. Det kan helt overskygge reformens positive konsekvenser.

De fleste konsekvensetikere har da også indbygget en vis hensyntagen til individer. Individer har som minimum krav på at få ønsker og behov medtaget i kvantitative opgørelser af konsekvenser. I kvalitative tilgange vil hensyn til individer indgå med stor vægt i vurderingen af, om en beslutning fremmer eller hæmmer det gode

liv. Man kan dårligt betragte samfund, der ignorerer individers behov, som efterstræbelsesværdige.

Mennesker

Det skarpe fokus på individers skæbne udspringer dog især af den rettigheds- og omsorgsetik, som moderne ret er baseret på. En berømt formulering findes i den amerikanske uafhængighedserklæring fra 1776, ifølge hvilken det må betragtes som „selvindlysende, at alle mennesker er skabt lige, og at de af deres Skaber har fået visse umistelige rettigheder, herunder retten til liv, frihed og stræben efter lykke.“

Trods forskelle i egenskaber må alle individer tillægges en ukrænkelig egenverdi. Menneskers værdighed (på engelsk *worth*, på tysk *Würde*) må respekteres ensartet uanset nytteværdi (*value*, *Wert*). Alle må – med den tyske filosof Immanuel Kants berømte formulering – betragtes som mål i sig selv og ikke blot som midler for andre (se kapitel 4). Alle bør behandles respektfuldt, rimeligt og retfærdigt.

Hvad indebærer det? De fleste anerkender, at alle som minimum er lige for loven. I kvantitative konsekvensanalyser må alles præferencer eller velfærd også tælle lige meget. Især i liberalistiske traditioner vægtes desuden sikring af individuelle frirum som ejendomsbesidder og forbruger.

En anden type rettigheder angår retten til at deltage i beslutninger om fælles anliggender. Disse rettigheder har især været betonet i den republikanske tradition, hvor fælles forhold (*res publica*) har særlig bevågenhed. I moderne demokratier er myndige personers ret til at ytre sig og til at stemme ved valg basal. Høringer blandt berørte er også et udbredt krav og skal sikre, at alle relevante ønsker og behov inddrages.

Af nyere dato er de sociale rettigheder, dvs. retten til basale livsfornødenheder. Disse rettigheder er udviklet i socialliberalistiske og socialdemokratiske traditioner, mens liberalister traditionelt har søgt at begrænse omfanget. Senest tilkommet er krav om økologiske rettigheder, dvs. ret til acceptable miljømæssige levevilkår. Disse krav fremføres ofte under sloganet 'miljøretfærdighed' med fokus på den ulige fordeling af miljøproblemer inden for og på tværs af lande.

De forskellige sæt af rettigheder kan let komme i indbyrdes modstrid. På fødevarerområdet kendes masser af konflikter mellem producenternes krav om størst mulig privat frihed og fællesskabskrav om indskrænkninger af råderummet af hensyn til forbrugere, husdyr eller miljø. Tænk blot på de mange kontroverser om fx fiskekvoter, om vandmiljøplaner, om genmodificerede organismer eller om EU's vandrammedirektiv.

På den ene side anerkender vi den private ejendomsret og giver kompensation,

når den krænkes. Omvendt hylder vi i OECD-landene også reglen om, at forurenere betaler, og kræver, at fiskeri, landbrug og fødevarerindustri overholder de regler, fællesskabet fastsætter. Svaret på, hvornår der er tale om det ene, og hvornår der er tale om det andet, befinder sig i en gråzone og må hente legitimitet i demokratiske procedurer (som vi skal vende tilbage til senere).

Andre organismer – og natur

Hvad med andre organismer? Har de ikke også krav på hensyntagen? Netop i forbindelse med produktion af fødevarer er det i vores egen del af verden alment accepteret, at der er grænser for, hvad man kan udsætte ikke-menneskelige organismer for. Produktionsdyr har anerkendte krav på minimumsstandarder.

Forskellige organismer har krav på forskellige hensyn, afhængigt af hvor de befinder sig på den såkaldte naturskala (Arler 2009). På øverste trin tillægger vi mennesker rettigheder, og vi hverken dræber eller spiser dem. Også andre menneskeaber – chimpanse, orangutanger og gorillaer – besidder en intelligens, som kræver særlig hensyntagen. Tidligere anvendtes de som forsøgsdyr, men lovgivningen er siden strammet.

De fleste spiser køer, får eller svin, men da de er følede væsner, bør vi undgå, at de lider i staldene eller under aflivning. Man kunne fristes til at begrunde dette med argumentet om, at en handling er god, hvis den skaber mest mulig nytelse hos det største antal følede organismer. Omvendt ville det indebære, at man bør fjerne alle større dyr, så mængden af nytelse per foder- eller arealenhed kan øges – så forekommer det bedre at formulere kravet i tråd med en individorienteret etik: Der er grænser for, hvad man kan tillade sig med følede dyr.

Nogle går et skridt videre og argumenterer for, at alle organismer har et eget gode og som konsekvens heraf også en egenverdi, som må respekteres, uanset om de er følede væsner eller ej. Man behandler også et insekt eller et træ dårligt, hvis det forhindres i at udfolde sit fulde potentiale. Pointen er ikke uden bid, selv om vægtige grunde ofte kan tale for at begrænse hensynet til ikke-følede organismer.

Flere forfattere har forsøgt at opstille regler for de konflikter, der opstår, hvis alle organismer har krav på hensyntagen (bl.a. Taylor 1986, Attfield 1991). Spørgsmålet er ikke mindst, hvordan vi undgår et 'moralsk helvede', hvor vi skal drage omsorg for hver eneste organisme, vi støder på (Schweitzer 1953). De mange regler om, hvem der går forud for hvem i hvilke situationer, bliver dog hurtigt både u håndterbare og ofte stærkt kontraintuitive (Arler 1998, 2009)

Den walisiske filosof Robin Attfield har forsøgt at løse en del af problemet ved

at graduere kravet på hensyntagen, så højt udviklede organismer tæller mest. Det betyder så omvendt, at han kommer i konflikt med det krav om lighed, vi forbinder med rettigheder. Den amerikanske filosof Paul Taylor gør i stedet opmærksom på, at vi mennesker har brug for større udfoldelsesrum end andre organismer for at udfolde vores fulde potentiale. Derfor kan vi uden at tilsidesætte lighedsprincippet ofte tillade os at trænge ind på andre organismers levesteder. Det betyder så, at man må vurdere kvaliteten af de enkelte handlinger: Er de værdifulde nok til, at man kan tillade sig at tilsidesætte andre organismers mere basale behov?

Et særligt hensyn gælder vilde dyr og planter, der mister levesteder, når nye områder inddrages til fødevarereproduktion. I Danmark fyldte fødevarereproduktionen omkring 1960 74 % af arealet. Siden er arealet indskrænket til 61 %, der til gengæld dyrkes mere intensivt. Hensynet til vilde dyr og planter formuleres sjældent som hensyntagen til enkeltindivider. I stedet tales om hensyntagen til natur, til økosystemer eller til biodiversitet.

Selv forfattere, der ellers primært har fokus på individers sindstilstande, skriver i denne sammenhæng, at man blot skal 'lade det være' (fx Singer 1993). Det er dog ikke uden videre et godt råd, da mennesker allerede har påvirket omgivelserne så massivt, at det, der følger af at 'lade være', ikke nødvendigvis er efterstræbelsværdigt. Ofte er det nødvendigt med systematisk pleje – græsning, høslæt eller kontrolleret afbrænding – hvis man vil bevare sjældne naturtyper.

I de EU-direktiver, som ligger bag moderne dansk naturforvaltning, findes to forskellige målbeskrivelser. I habitatdirektivet er målsætningen at bevare forskelligheden af arter og naturtyper, selv om det kræver menneskelig pleje. I vandrammedirektivet er målsætningen derimod at opnå tilstande, der svarer til dem, der ville være i vandløb og søer uden påvirkning fra mennesker. Afvigelser accepteres kun i særlige tilfælde – bl.a. hvis omkostningen ved at retablere den ønskede tilstand er uforholdsmæssig stor.

Hvem gøres det for? At sige, at det er af hensyn til naturen, giver ikke rigtig mening. Det forudsætter, at naturen som helhed har klare identificerbare mål. Selv om folk ofte udtaler sig på naturens vegne og mener at vide, hvad der er godt for den, så er det svært at tage alvorligt for en darwinist. Især fordi der blandt naturens mange frembringelser findes mennesker med hensigter, der ofte strider mod de mål, som hævdes at være naturens egne. Var naturens højeste mål virkelig at undgå menneskelig indblanding, så er det gået grueligt galt for den – eller også har den, der hævder, at naturens højeste mål er at være uden mennesker, taget fejl.

Er det i stedet biodiversitet, man vil beskytte, vil det stærkeste argument være et, der læner sig op ad Immanuel Kants begreb om den interesseløse interesse i det skønne (Arler 2009). Denne interesse udspringer – modsat interessen i behaget – ikke af et forud givet behov, skriver Kant, men opstår først i mødet med det skønne. Tilsvarende bør interessen i biologisk mangfoldighed ikke reduceres til en selvisk bestræbelse på at opfylde et fastlagt behov. Interessen opstår først i mødet med de fascinerende biologiske arter og biotoper – og leder videre til et uegennyttigt engagement i deres bevarelse.

Trin 3. Dyder og dømmekraft

Vi har ovenfor stiftet bekendtskab med flere uensartede tilgange og metodikker inden for fødevareetikken samt en ganske blandet række argumenter for goder og hensyn, der bør forfølges eller tilgodeses. Ikke alle tilgange og argumenter er umiddelbart forenelige. På metodisk niveau kan der være problemer med at forene det konsekvensetiske fokus på helheder og den individorienterede etiks fokus på detaljen. På indholdsmæssigt niveau finder vi eksempelvis konflikten mellem ønsket om billigere fødevarer og bestræbelsen på at sikre bedre vilkår for produktionsdyr eller vilde organismer.

Hvis der ikke findes en alment accepteret metode til at vægte goder og hensyn, må man i de forskellige typer af situationer foretage afvejninger – ikke blot mellem forskellige hensyn, men også mellem forskellige tilgange og anvendelige metoder. Da der ikke kan blive ved at være metoder for bedømmelse af metoder, der bedømmer metoder etc., må afvejningerne i sidste instans foretages af levende mennesker af kød og blod. Det er denne form for vægtning, der findes sted på trin 3.

Afvejning af goder og hensyn uden en på forhånd fastlagt metodik har traditionelt været behandlet i dyds- eller dømmekraftsetiske traditioner. Pointen er, at vi for at kunne håndtere vanskelige beslutninger bør udvikle en række dyder og optræne en selvstændig dømmekraft. Vi kan drage nytte af relevante metoder, men vurderingen af metodernes anvendelighed kræver selv dømmekraft.

ARISTOTELES

Det er primært i den såkaldte dydsetik, at man har understreget den betydning, som dyder og dømmekraft har, når vi skal tage beslutninger i komplicerede sager. En central filosof inden for dydsetikken, som fortsat inspirerer mange moderne etikere, er den antikke græske filosof Aristoteles, der levede i det 4. århundrede f.v.t.

Det er en central pointe hos Aristoteles, at etiske beslutninger altid må afpasses den konkrete situation, man befinder sig i – handlinger må foretages på det rette tidspunkt på rette sted af de rette grunde. Man kan som etiker ikke nøjes med at kende generelle teorier, men må kunne handle i praksis. Man må kunne agere i komplicerede situationer, hvor mange forskellige forhold optræder, og hvor forskellige slags hensyn gør sig gældende og derfor må afvejes. Derfor må man søge at udvikle sin karakter, så den omfatter dyder som bl.a. opmærksomhed over for detaljen, sans for afvejning af hensyn og mod til at handle efter sin overbevisning.

Kombinationen af dyder og erfaring gør praktikeren bedre i stand til at afveje de mange hensyn, som gør sig gældende i konkrete situationer. Denne evne til at gøre det rette i konkrete situationer betegner Aristoteles som fronesis (eller phronesis), hvilket bedst kan oversættes med dømmekraft.

Fornuftige afvejsninger af uensartede forhold fordrer erfaring, indsigt og dømmekraft, hvilket igen kræver udvikling af en række intellektuelle og moralske dyder. Ud over tilstrækkelig selvbeherskelse er redelighed og omhyggelighed væsentlige. Mod er vigtig, når man møder modstand. Mådehold og besindighed hjælper mod forhastede afgørelser. Retfærdighedssans er påkrævet ved vægtning af interesser. Tolerance, gavmildhed og storsind forhindrer smålighed. Smag, humor, åbenhed og livsglæde gør afgørelser konstruktive. Det er svære krav at leve op til, og selverkendelse og selvkritisk sans er da også blandt de vigtigste dyder, hvis man ikke skal blive selvretfærdig.

Men hvor præcis er dyder og dømmekraft påkrævede? Er det hos forbrugerne, forhandlerne eller producenterne? Er det planlæggere og konsulenter, der har hovedansvaret? Eller er det hos politikeren, vi bør forvente relevante dyder og tilstrækkelig dømmekraft? Lad os se på mulighederne en ad gangen.

Forbrugeren

Ofte fremhæves forbrugeren som den, der sidder med magten og dermed ansvaret. Landbrugets organisationer hævder eksempelvis ofte, at de tvinges til at producere på måder, de ikke er helt stolte over, fordi forbrugerne efterspørger billige fødevarer. Var der større efterspørgsel efter fx økologisk producerede produkter, ville landbruget producere dem i større udstrækning.

Forbrugerne har stor magt. Ændret forbrugeradfærd kan få selv de største virksomheder i knæ. Forbrugerboycot kan på kort tid kan give store tab. Selv om den enkelte forbruger måske ikke er opmærksom på det, er det for forbrugerorganisationer et uhyre effektivt våben at have i baghånden. Omvendt er der grænser for, hvor stor tiltro man bør tillægge forbrugeren som kyndig og dømmekraftig aktør. De færreste har mere end et overfladisk kendskab til varernes komponenter og tilblivelseshistorie og tænker sjældent over det, når de i en travl hverdag køber ind.

Forbrugeren har også personlige hensyn at varetage. Tag eksemplet med svinekød: Ud over hensyn til samfundsøkonomi, miljø, produktionsdyr og producenter skal også det legitime hensyn til egen økonomi og smagsmæssige præferencer medtænkes. Mange glider let ind i rollen som *free-riders*, der kun har egne kortsigtede interesser for øje.

Producenten og forhandleren

Som nævnt dækker mange producenter sig ind under parolen om blot at levere, hvad forbrugeren efterspørger. Det er letkøbt. Selvfølgelig har de et medansvar og må stå inde for egne valg. Tilmed er de i en bedre position end forbrugeren, da de ved, hvordan produktionen foregår, og hvilke råstoffer og hjælpemidler der indgår i produktionen.

Forhandlerne er bindeled mellem forbrugerne og producenterne og kan stille krav til leverandører. De kan tilmed udelukke visse produkter fra sortimentet, som FDB har gjort med æg fra burhøns. Nogle vil hævde, at det er paternalisme på forbrugernes vegne, men en forhandler skal jo også kunne forsvare sit sortiment. Betragter man en produktionsmåde som dyremishandling, kan man ikke dække sig ind under forbrugervalg, men må selv tage ansvar.

Omvendt har både producenter og forhandlere også en økonomisk forpligtelse over for sig selv. Det er sjældent berettiget at pålægge sig selv ansvarsbyrder, der tvinger en ud af erhvervet. Det kan indimellem være nødvendigt at sluge kameler for at overleve.

Planlæggeren og konsulenten

Mens producenten og forhandleren primært ser verden fra en partiel synsvinkel, bør planlæggeren tage udgangspunkt i fælles samfundsmæssige hensyn. Naturligvis har også de en karriere og en personlig økonomi at holde styr på, men de to slags hensyn kan ofte følges ad. I princippet bør den planlægger, der bedst afvejer relevante samfundsmæssige hensyn, også have den flotteste karriere. Det er desværre ikke altid sådan.

Planlæggeren med fast job og en lydør politisk ledelse bør dog mere end nogen anden kunne afveje de mange hensyn på uafhængig vis. Der er brug for dyder som omhu og grundighed, besindighed og retfærdighedssans, mod og viljestyrke – kombineret med kreativitet ved afsøgningen af brugbare løsninger. Konsulenten er i højere grad afhængig af klienter, men er der tale om offentligt betalte tjenester, må kravet også her være uafhængighed og troværdighed i anbefalingerne.

Borgeren og politikerens

Forbrugeren må kæmpe med at forene sin partielle interesse i billige varer med det bredere engagement i omstændighederne omkring varernes tilblivelse og konsekvenser. Som borger er man i højere grad forpligtet til at hæve sig over særinteresser og tilstræbe løsninger, der afvejer relevante hensyn på rimelig vis.

Det vil være forkert at reducere borgere og vælgere til forbrugere, der shopper rundt efter egne særinteresser. Den slags sker naturligvis. Et af de store problemer i det amerikanske demokrati er netop, at rigmænd kan købe sig til indflydelse gennem valgkampbidrag og lovning om høje salærer til politikere, når de forlader embedet. Omvendt bør man ikke underkende borgernes evne til at skelne mellem egne interesser og fællesskabets bedste. Tidligere økonomiminister Marianne Jelved sagde engang, at hendes vælgere var skeptiske over for forslag, der ikke gik imod deres egne særinteresser. Selv om det er svært at hæve blikket fra egne særinteresser, er de fleste i stand til at skelne mellem det, de selv har fordel af, og det, der vil være til fællesskabets – eller udsatte individers – bedste. Man skal ikke lede længe for at finde folk, der ønsker indgreb over for dyremishandlende og miljøskadelige produktionsformer, selv om det betyder stigende priser på fødevarer, de selv køber som forbrugere.

Politikerne er valgt til at hæve blikket fra særinteresser i forsøget på at vurdere, hvad der tjener samfundet bedst på lang sigt. Omvendt bør man ikke underkende det skærpede blik for særinteresser. I parlamenter med flere hundrede medlemmer vil hvert medlem være særligt opmærksom på bestemte emner og grupper. Det er en god ting, så længe det sker med mådehold. Den gode politiker skal ideelt set kunne

vurdere sine yndlingsemners sagligt og på lige fod med alle andre sager på den politiske dagsorden.

I politik når man uundgåeligt frem til forskellige konklusioner. De kan stadig alle ligge inden for det spillerum, som fornuften sætter. Uenigheder kan være legitime. Den amerikanske filosof John Rawls formulerer det sådan, at dømmekraften overbebyrdes i komplicerede sager (Rawls 1993). Når der er mange elementer involveret i en sag, vil der altid være et spektrum af velbegrundede løsninger.

Trin 4. Samtale med de berørte

End ikke den mest opmærksomme forbruger, den mest omhyggelige planlægger eller den mest retfærdige politiker kan kende alle relevante argumenter, repræsentere alle synsvinkler, have kendskab til alle behov og have indsigt i alle relevante forhold. Vi er alle afhængige af input fra andre, hvis vi skal træffe gode beslutninger. Den bedste måde at få det på er den gensidige samtale, hvor behov og synspunkter ikke lægges frem som låste kendsgerninger, men spilles ud til afprøvning.

I en god samtale er alle parate til at lytte til argumenter og evt. ændre standpunkt. Som især den tyske filosof Jürgen Habermas har pointeret, skal man tilstræbe betingelser, der forstærker samtaleens lødighed (Habermas 1983). Alle berørte bør kunne deltage. Det bør være argumenternes kraft, der afgør, om der lyttes, ikke status, indtægt eller gode forbindelser. Alle skal kunne gøre opmærksom på relevante behov og ønsker. Alle bør tilstræbe, at tvang og manipulation begrænses.

JÜRGEN HABERMAS

Den tyske filosof og sociolog Jürgen Habermas er den, der i moderne tid stærkest har betonet betydningen af samtaler, når der skal træffes velovervejede beslutninger.

Det er en central pointe for ham, at gode afgørelser i sager, der berører mange mennesker, ikke kan træffes i enrum eller i lukkede fora. De berørte må inddrages så tidligt som muligt i processen, så der kan tages højde for deres ønsker og behov. Omvendt må de berørte forsøge at begrunde deres ønsker på en sådan måde, at andre kan se det rimelige i at tage hensyn.

Hvis samtaler mellem de berørte skal blive vellykkede, må alle respektere nogle basale spilleregler, der har til formål at begrænse den indflydelse, som uens magt uden for samtalen kan forårsage. Ingen må holdes ude eller ignoreres. Man må ikke snyde og bedrage. Man skal lytte opmærksomt på sine samtalepartneres ønsker, visioner og be-

grundelser. Man bør lade sig overbevise af gode argumenter, uanset hvem der formulerer dem. Og så videre.

Opnår man enighed gennem en samtale, hvor reglerne er overholdt i rimeligt omfang, giver det i sig selv legitimitet til resultatet. Det gælder, uanset om eksterne bedømmere kan tænkes at sætte spørgsmålstegn ved det på grundlag af den ene eller anden form for etisk teori. Habermas er naturligvis klar over, at magt ikke kan holdes fuldstændigt ude – det afgørende er imidlertid, om deltagerne opfatter samtalen som meningsfuld og vellykket.

Alle deltagere bør desuden tilstræbe kohærens og korrekthed. Der skal være overensstemmelse mellem argumenter, man anvender i forskellige situationer, og sammenhæng i ens tolkninger af verden. Alle kendsgerninger, man inddrager, bør være så solide og præcise som muligt. Endelig bør alle tilstræbe, at der i samtalen opnås konsensus eller i det mindste velbegrundet uenighed.

Direkte berørte individer har størst krav på at blive hørt. De er mest engageret i emnet og typisk også villige til at bruge tid og kreativ energi på at finde løsninger. De kan omvendt have svært ved at sætte sig ud over egne interesser og se sagen fra et overordnet perspektiv. Selv om man kender sin demokratiske pligt til at lytte til argumenter og respektere velbegrundede krav, er det svært at efterleve i praksis.

Umælende berørte

Nogle berørte kan ikke inddrages i forpligtende samtaler: kommende generationer, dyr og umælende organismer. Nogle deltagere må optræde advokatorisk for disse grupper. I princippet bør alle være deres advokater. Man kan dog udpege særlige repræsentanter og kræve, at de sætter sig grundigt ind i de fraværendes forudsætninger, behov og ønsker. Miljø- og dyreværnsorganisationer fungerer typisk på den måde. Dyreetisk råd har fokus på produktions- eller forsøgsdyrenes sag. Etisk Råd er blevet pålagt at behandle spørgsmål om sundhed og bæredygtighed. Også universitetsansatte forskere spiller ofte tilsvarende roller.

Man kunne forestille sig, at fremtidige generationer og umælende organismer fik parlamentarisk repræsentation med stemmeret. Det er mig bekendt ikke gennemført noget sted. Der er da også vanskeligheder forbundet med det. For det første er det langtfra oplagt, hvilken vægt de umælendes advokaters krav skal tillægges, og hvor stor repræsentationen skal være – og desuden er der fare for, at tilstedeværelsen af repræsentanter vil dæmpe de øvrige parlamentarikeres engagement i sagen.

For det andet er hensynene svære at udmønte i specifikke krav. Der er forskellige opfattelser af, hvad der er bedst for fremtidige generationer. Forventer man, den økonomiske vækst vil fortsætte i århundreder, ser man fortsat vækst som en bestræbelse, eftertiden må bifalde. Hvis fremtiden forventes at blive rigere og mere teknologisk avanceret, kan vi nedtone bekymringen og koncentrere os om at skabe velstand. Antager man omvendt, at den nuværende kurs leder durk mod miljø- og klimakatastrofer, er medicinen en ganske anden.

Der er også uenighed om kravene på ikke-menneskelige organismers vegne, for organismer har ikke samme interesser. Udleder landbrug eksempelvis megen næring i et område, er det gulf for den ene plante, men gift for den anden. Natur, der er upåvirket af mennesker, betragtes somme tider som et neutralt referencepunkt. Men da naturen af eget skød har frembragt mennesker med alt, hvad det indebærer, så kan man jo ikke bare slå en streg over dem. Desuden bliver den natur, på hvis vegne man taler, en fiktiv natur, som har meget lidt med den faktiske natur at gøre. Og man kan ikke uden videre betragte den som ønskværdig.

Krav fra produktionsdyr synes det lettere at opnå konsensus om. Også her er der dog masser af muligheder for konflikt. Bør produktionsdyrs advokater fx stille krav om lange liv? Produktionsdyrene kender ikke alternativer til det liv, de lever, men det gør deres advokater. Er det farligere liv blandt vilde dyr at foretrække? Skal den parlamentariske repræsentation afspejle antallet af dyr, der lever i vores stalde? Og så videre.

Trin 5. Procedurer

Selv om der kan argumenteres for, at det bedste er, at de berørte i fælles samtale finder frem til en løsning, som alle kan acceptere, er det ikke altid, det sker. Hvad gør man så? Det femte og afsluttende trin består i at finde og vælge en procedure, der har opbakning fra alle berørte, eller i det mindste en procedure for, hvordan man vælger procedurer, som der er bred opbakning til, og som fremtidige generationer burde kunne acceptere.

Vi støtter os til procedurer, når beslutningstagernes dømmekraft overbebyrdes, eller vi af andre grunde ikke kan nå til enighed gennem samtale. Proceduren skal helst være af en sådan karakter, at pointer og argumenter, der er fremdraget på tidligere trin, kan inddrages og influere på resultatet. Lodtrækning kan undtagelsesvis komme på tale, men andre procedurer giver saglighed større plads.

Markedet

Den første slags procedure, man kan træffe afgørelser gennem, er markedet. Det giver de mange enkeltindivider en høj grad af frihed til at træffe egne valg. Markedet er især velegnet i tilfælde, hvor beslutninger har betydning for folks egen livsstil. Valg af produkters kvalitet kan i vid udstrækning overlades til folks private valg. Også ved valg med relation til spørgsmål om, hvilke værdier og kvaliteter samfundet skal vægte, kan markedet have en rolle at spille.

Sager, hvor hensyn til andre individer er centrale, er mindre egnede, fordi skrupeløse *free-riders* vil gå efter egen gevinst. Også i sager, hvor etiske hensyn spiller en vigtig rolle, bruger vi dog i visse tilfælde fortsat markedet som procedure. Det gælder fx valg af fødevarer, hvor hensyn til slagtedyrenes livsbetingelser er væsentlige. En del af forklaringen er, at hensyn til andre organismer traditionelt har spillet en beskedent rolle – forskelle i valg af produkter er set som forskelle i markeringer af livsstil. Vigtigere er dog, at der kan være berettigede forskelle i vurderingen af, hvornår et slagtedyrs har et godt liv. Visse minimumsgrænser er i forvejen sikret uden om markedet.

Demokratiske procedurer

En anden procedure, der anvendes i tilfælde af uenighed, er demokratiske procedurer. Vægten lægges her på medbestemmelse og medinddragelse – men også på krav om saglighed og respekt for argumenter. Hvor markedet egner sig til spørgsmål om personlig livsstil, er demokratiske procedurer rettet mod fælles anliggender.

Demokratiske procedurer er egnede ved legitime forskelle i opfattelser af, hvad der bør gøres. På fødevarerområdet kan der eksempelvis være uenighed om, hvor strenge minimumsreglerne for håndteringen af fødevarer fra jord til bord bør være. Eller der kan være uenighed om miljøkrav til producenter.

Flere forhold giver demokratiske beslutninger etisk legitimitet. Lad mig nøjes med at fremhæve tre. For det første er valget af repræsentanter centralt. Ved valg bør flest mulige borgere medvirke, og valgsvindel undgås. Hvis få deltager, og proceduren forløber på tvivlsom vis, undergraves forsamlingens autoritet.

For det andet er inddragelse af berørte borgere i sagsbehandling vigtig. Demokrati kan ikke reduceres til flertalsmajorisering. De folkevalgte må lytte til borgernes ønsker, erfaringer og argumenter, ikke blot for at forsøge at tilfredsstille dem, men nok så meget for at gøre afgørelserne så saglige og afvejede som muligt.

Det tredje forhold er beslutningsprocedurerne. Et vigtigt element er naturligvis afstemninger, hvor de forskellige opfatters relative styrke vejes. Snydes der undervejs, tabes legitimiteten. Nok så vigtigt er dog proceduren, der leder frem til de

beslutningsforslag, der stemmes om. Der er her, grunde, hensyn og interesser afstemmes i forhold til hinanden. Ingen kan forvente harmoni – de demokratiske procedurer skal netop håndtere uenigheder på civiliseret vis – men det må kræves, at prioriteringer og afvejninger er så sagligt begrundet som muligt. Respekt for argumenter er en central demokratisk dyd. Demokratiet svigtes, hvis politikere reducerer politisk samtale til underlødige magtkamp.

Retssager

Nogle sager går i hårdknude. Er flere regelsæt relevante, men indbyrdes modstridende, er det svært at gennemskue, hvilke regler der vejer tungest. Retssagen er en velegnet procedure til at afgøre uenigheder. Tilstedeværelsen af uafhængige retsinstanser er også væsentlig af to andre grunde.

For det første er uafhængige instanser afgørende i beskyttelsen af borgernes rettigheder. Når gode ideer og store planer opstår, kan individer hurtigt blive glemt. Den forglemmelse kan uafhængige domstole rette op på. For det andet giver domstolene tyngde til kravet om kohærens og konsistens i lovgivningen. Der bør være kohærens mellem afgørelser, begrundelser, regler og principper på beslægtede områder. Det er svært at sikre i kampens hede, og over tid opstår spændinger mellem ældre og nye tilgange. Det er en af de uafhængige domstoles opgaver at pointere sådanne anomalier, så lovgiverne kan tage affære.

Det politiske hierarki og nærhedsprincippet

Den politiske myndighed udøves på flere niveauer. Kommunale beslutninger træffes inden for et råderum, der er fastlagt på statsligt niveau, men Folketingets beslutninger må på sin side afpasses de regelsæt, som er vedtaget i EU-systemet. Endnu højere oppe vedtages globale aftaler, der dog i reglen blot er *soft law*-aftaler uden en sanktionerende instans.

Kan man sige noget generelt om, hvor højt i det politiske hierarki, afgørelser skal træffes? Et princip, som går igen i hierarkiske organisationer, er nærheds- eller subsidiaritetsprincippet. Princippet siger for det første, at afgørelser skal træffes på lavest mulige niveau, medmindre der er gode grunde til andet. Det kan fx være nødvendigt at sikre fælles spilleregler på tværs af grænser. For det andet lyder princippet på, at afgørelser, der træffes på højere niveauer, skal være af så generel art, at lavere instanser kan fylde ud med detaljer.

Det overordnede sigte er at give plads til den legitime forskellighed, der findes i

komplerede sager, og at sikre medinddragelse af lokale borgere. Der skal være et rimeligt spillerum, som folk lokalt kan agere inden for.

Afslutning

Fødevareetiske spørgsmål er ofte komplicerede. Beslutninger træffes på mange niveauer – fra det individuelle over det lokale og det nationale til det globale – og det er ikke altid oplagt, på hvilket niveau de bør træffes. Der skal tages stilling til en bred vifte af emner – fra spørgsmål om pris, smag og sundhed over husdyrvelfærd og lokal miljøpåvirkning til spørgsmål om global fordeling og forpligtelser på tværs af generationer. Der er krav om hensyntagen på tværs af både nationer, generationer og arter.

Når så mange forskellige temaer trænger sig på – selv i banale situationer som valg af svinekød, æg eller kaffe i supermarkedet – kan det være nyttigt med en oversigt over de mange relevante elementer. Nedenstående tjekliste tilbyder en sådan oversigt. Ikke alle dele er lige relevante i alle situationer, men ofte kan der alligevel være tale om vigtige påmindelser om forhold, som der burde tages hånd om et eller andet sted på vejen.

Tjekliste

Nedenstående er en tjekliste over relevante etiske hensyn, organiseret efter femtrinsmodellen.

1. Konsekvenser

- Hvilke konsekvenser kan forventes? Hvordan opnås de bedste konsekvenser?
- Hvilke konsekvenser skal regnes med? Konsekvenser for hvem? I hvor lang tid?
- Hvem skal afveje, og hvordan skal der afvejes mellem forskellige slags konsekvenser?

2. Særlige hensyn

- Tages tilstrækkelige hensyn til alle berørte? Respekteres relevante rettigheder?
- Hvem er de relevante berørte? Har alle personer/dyr/organismer lige store krav på hensyntagen? Hvad begrundes en forskelsbehandling?
- Bliver alle berørte rimeligt og retfærdigt behandlet?

3. Dyder og dømmekraft

- Efterleves dyder som omhyggelighed, retfærdighedssans, mod etc. i tilstrækkelig grad, når beslutninger træffes?
- Er jeg for overfladisk, for selvisk, for fej, for hurtig til at træffe afgørelse? Lader jeg mig overbevise af argumenter, eller handler jeg blot vanemæssigt?
- Kan jeg have tillid til mine repræsentanter i forhandlinger om fælles anliggender?

4. Samtale med berørte

- Er alle berørtes synspunkter blevet hørt?
- Er alle berørte blevet inddraget på rimelig vis, og er alles bidrag blevet taget tilstrækkeligt alvorligt?
- Hvordan er de berørte, som ikke kan medvirke, blevet repræsenteret?

5. Procedurer

- Træffes beslutninger på rette niveau og gennem rimelige procedurer?
- Træffes fælles beslutninger på demokratisk vis? Hvad vil det helt præcis sige?
- Er der skævheder indbygget i de valgte procedurer?

Man løber ikke alle punkter igennem, hver gang man handler i sit supermarked. Det er heller ikke nødvendigt – man kan fint gøre sig sine overvejelser i stille stunder. Listen er heller ikke fuldstændig, men indikerer blot, i hvilke retninger man bør kigge, og hvilke typer spørgsmål man bør stille sig.

Nogle punkter er mere relevante i nogle situationer end i andre. Køber man fødevarer hos købmanden, er nogle dele væsentlige. Forhandler man landbrugspolitik, fylder andre emner mest. Der er dog stadig masser af tematiske overlap. I begge tilfælde tvinges man desuden til at overveje, hvilke beslutninger der hører hjemme på hvilket niveau. Skal omfanget af økologisk produktion bestemmes af forbrugerne, eller er det et nationalt anliggende? Uanset svaret er etikken central, når afgørelser træffes.

STUDIESPØRGSMÅL

- Når du køber kaffe, hvilken slags vælger du så? Den billige, den sædvanlige, den økologiske, Fair trade-kaffen eller den dyre gourmetkaffe? Har du overvejet hvorfor? Hvilke grunde finder du mest overbevisende?
- Hvad har betydning for dig, når du køber svinekød: prisen, smagen, kalorierne, dyrenes velfærd, medicinforbruget i staldene, arealforbruget ved produktion, brug af sprøjtemidler og kunstgødning ved produktion af foder? Er alle informationer tilgængelige for forbrugeren?
- Hvordan skal man afveje de forskellige hensyn: ved at overlade det til forbrugeren, ved at lade goder og omkostninger afspejle sig i prisen, gennem politisk fastsatte regler, der som minimum sikrer forbrugeren, ved at lade erfarne eksperter komme med anbefalinger eller gennem samtaler blandt de berørte?
- Vil du helst slippe for at tage stilling til komplicerede etiske spørgsmål, når du køber ind? Hvem vil du have tillid til træffer de bedste afgørelser om disse spørgsmål på dine vegne: forhandleren, producenten, politikerne, EU?

VIDERE LÆSNING

Arler, F, Mosgaard, M & Riisgaard, H (red.) 2015, *Bæredygtighed. Værdier, regler og metoder*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Arler, F (red.) 2002, *Humanøkologi: miljø, teknologi og samfund*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.

Sørensen, M, Arler, F & Ishøj, M (red.) 1998, *Miljø og etik*, NSU Press, Aarhus.

Christensen, A-M (red.) 2011, *Filosofisk etik*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Det Ethiske Råd 2015, *Det svære valg. Udfordringer for den etiske forbruger*, etiskraad.dk.

REFERENCER

Arler, F 2002, 'Miljøetik: en introduktion,' i *Humanøkologi: miljø, teknologi og samfund*. red. Arler, F, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.

Arler, F 2009, *Biodiversitet: Videnskab - Kultur - Etik, Del II: Hvorfor biodiversitet?*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.

Arler, F 2013, 'A five-step model for ethically informed decision-making,' i *Theoretical and Applied Ethics*, red. Nykänen, H, Riis, OP, Zeller, J, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.

Attfield, R 1991, *The Ethics of Environmental Concern*, 2. udg., The University of Georgia Press, Athens & London.

- Bentham, J 1996 [1789], *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, red. Burns, JH, Hart, HLA & Rosen F, Clarendon Press, Oxford.
- Habermas, J 1983, *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Hutcheson, F 2004 [1725], *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*, red. Leidhold, W, Liberty Fund, Indianapolis.
- Jevons, WS 1888, *The Theory of Political Economy*, MacMillan & Co., London.
- Kant, I 1965 [1785], *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Felix Meiner Verlag, Hamborg.
- Kant, I 1974 [1790], *Kritik der Urteilskraft*, Felix Meiner Verlag, Hamborg.
- Locke, J 1972 [1688, 5. udg. 1706], *An Essay Concerning Human Understanding*, red. Yolton, JW, Dent/Dutton, Everyman's Library, London & New York.
- Rawls, J 1993, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.
- Schweitzer, A 1953 [1923], *Kultur og Etik. Kulturfilosofi. Anden Del*, Det danske Forlag, København.
- Singer, P 1993, *Praktisk etik*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Taylor, P 1986, *Respect for Nature*, Princeton University Press Princeton.
- „Uafhængighedserklæringen“, i: *Dokumenter fra USA's historie*, De Forenede Staters Informationstjeneste 1976, København.